

UOT 159.9

Şafa Eyvaz qızı Kazımova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Xüsusi təhsil kafedrasının müəllimi
ORCID: 0000-0002-8930-3141

UŞAQLARDA SİNİR SİSTEMİ XƏSTƏLİKLƏRİ VƏ ONUN PEDAQOJİ PROSESƏ TƏSİRİ

Шафа Эйваз гызы Казымова

преподаватель кафедры Специального образования
Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

ЗАБОЛЕВАНИЯ НЕРВНОЙ СИСТЕМЫ У ДЕТЕЙ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС

Shafa Eyvaz Kazımova

teacher of the Special education department at
Azerbaijan State Pedagogical University

DISEASES OF THE NERVOUS SYSTEM IN CHILDREN AND ITS EFFECT ON THE PEDAGOGICAL PROCESS

Xülasə. Məqalə uşaqlarda sinir sisteminin sıx yayılmış xəstəlikləri və onun pedaqoji prosesə təsiri haqqındadır. Sinir sistemi xəstəlikləri müasir dövrdə sıx yayılmış problem kimi bizi narahat edir. Mərkəzi və periferik sinir sistemində baş verən müxtəlif xəstəliklər həm uşağın gündəlik həyat ritmini pozur, həm də pedaqoji prosesə mənfi təsir göstərir. Xüsusilə kiçik yaşlı uşaqlarda rastlaşdığımız Autizm, diqqət defisiti və hiperaktivlik sindromu, epileptik tutmalar, Turet sindromu, dağınıq skleroz kimi sinir sistemi xəstəlikləri təhsilə olduqca mənfi təsir göstərir. Bu xəstəliklərlə əlaqədar uşaqlarda əqli gerilik, psixi inkişaf ləngiməsi, nitq ləngliyi, psixomotor inkişaf ləngliyi və emosional-iradi sfera problemləri aşkarlanır.

Açar sözlər: *uşaq, xəstəlik, təhsil, çətinlik, pedaqoji proses, sinir sistemi, mərkəzi sinir sistemi, periferik sinir sistemi*

Резюме. В статье речь идет о распространенных заболеваниях нервной системы у детей и их влиянии на учебный процесс. Заболевания нервной системы волнуют нас как широко распространенная проблема современности. Различные заболевания, возникающие в центральной и периферической нервной системе, нарушают суточный ритм жизни ребенка и негативно сказываются на учебном процессе. Заболевания нервной системы, такие как аутизм, синдром дефицита внимания и гиперактивности, эпилептические припадки, синдром Туретта, рассеянный склероз, с которыми мы сталкиваемся, особенно у детей раннего возраста, очень негативно сказываются на обучении. У детей с этими заболеваниями выявляют умственную отсталость, задержку психического развития, задержку речи, задержку психомоторного развития и нарушения эмоционально-волевой сферы.

Ключевые слова: *ребенок, заболевание, воспитание, трудность, педагогический процесс, нервная система, центральная нервная система, периферическая нервная система*

Summary. The article is about common diseases of the nervous system in children and its impact on the educational process. Nervous system diseases concern us as a widespread problem in modern times. Various diseases occurring in the central and peripheral nervous system disturb the daily rhythm of the child's life and have a negative impact on the educational process. Nervous system diseases such as Autism, attention deficit and hyperactivity syndrome, epileptic seizures, Tourette's syndrome, and multiple sclerosis, which we encounter especially in young children, have a very negative effect on education. Mental retardation, retardation of mental

development, retardation of speech, retardation of psychomotor development and emotional-volitional sphere problems are detected in children with these diseases.

Key words: *child, disease, education, difficulty, pedagogical process, nervous system, central nervous system, peripheral nervous system*

İnsanın sağlamlığının təmin olunması bu gün həyatın bütün sferaları kimi təhsil sistemində ən mühüm mənfə və müsbət təsiri ilə seçilən amillərdəndir. Xüsusilə son dövrlərdə təhsil alanların sağlamlıq vəziyyətinin qorunması və artıq baş vermiş hər hansı bir kənarçıxma zəminində təhsilin təmin olunması ilə əlaqədar həyəcan təbili çalınmaqdadır. Təhsilin inklüzivləşməsi və inklüzivləşmə ideyasının əsas məzmun xəttini əhatə edən bütün uşaqların təhsilə qoşulması bu gün pedaqoqları ən çox narahat edən və sıx şəkildə tədqiqata cəlb olunan məsələdir.

Təhsilalanların sağlamlıq vəziyyətinin təhlilində biz çoxsaylı pozulmalarla rastlaşırıq. Təbii ki, bir kiçik məqalə çərçivəsində bütün kənarçıxmaların tədqiq olunması mümkün deyil. Hətta toxunulan problem özü də tam tədqiq olunma imkanlarından kənardır. Lakin biz bu məqalədə pedaqoji prosesin gedişatına mənfə təsiri ilə seçilən və təhsilalanlarda intellektual geriliyin artması ilə nəticələnən sinir sistemi xəstəliklərinin bəzilərinə toxunmaq istəyirik.

Qeyd etmək lazımdır ki, sinir sistemi bədənin bütün həyati funksiyalarını dəstəkləyən, bədənin fəaliyyətini tənzimləyən və sistemlərarası əlaqələndirən mürəkkəb bir sistemdir. Burada əsas rol oynayan sinir hüceyrələri – neyronlar: dendritlərdən, akson, ranvier buğumcuğu, telodendrit şaxələri, Şvann qışası, Hüceyrə cismi və nüvədən ibarətdir. Neyronlar, neyron hissəcikləri və bədənin bütün sinir sistemi arasındakı əlaqə isə sinapslar vasitəsilə qurulur. Bədənin vahid sistem halında fəaliyyətini təmin edən bu funksional sistemdə hər hansı bir pozulma müxtəlif xarakterli xəstəliklərə və əqli gerilik də daxil olmaqla, bir çox pozulmalara gətirib çıxarır (3).

Sinir sistemi mərkəzi və periferik olmaqla, 2 əsas bölmədən ibarətdir. Mərkəzi sinir sistemində beyin və onurğa beyni, periferik sinir sistemində isə bütün digər sinir elementləri daxildir.

Sinir sistemi xəstəlikləri, mərkəzi sinir sistemi xəstəlikləri olaraq da bilinir, lakin bununla yanaşı, periferik sinir sistemindən qaynaqlanan kənarçıxmalar da vardır. Mərkəzi sinir sistemi pozulmalarına aid olan xəstəliklər infeksiya, zədə, qan laxtalanması, yaşa bağlı de-

generasiya, xərcəng, avtoimmün disfunksiya və anadangəlmə qüsurlar kimi bir çox səbəblərdən yarana bilər.

Hazırda sinir sistemi xəstəlikləri içərisində daha çox yayılan və bilavasitə təhsil prosesinə təsir göstərən bir sıra pozulmalar vardır ki, bunlara beyin şişləri (tumor), Autistik spektr pozulması, DDHS (diqqət defisiti və hiperaktivlik sindromu), epilepsiyalar, travmalar, demensiya, degenerasiya, dağınıq skleroz, Tourette sindromu (Turet sindromu və tik xəstəliyi də deyilir), maddələr mübadiləsinin pozulmaları, uşaq serebral iflici və s. aiddir.

Qeyd etməliyik ki, sinir sisteminin xəstəlikləri yuxarıda sadalananlarla bitmir. Yaşla bağlı bir çox xəstəliklər, eləcə də sıxlıq baxımından az görünən bir çox pozulmalar vardır ki, onların da tədqiq olunmasına ehtiyac vardır. Lakin sıx görülən və əsasən uşaqlarda təzahür edərək pedaqoji prosesə mənfə təsir göstərən xəstəliklər daha çox diqqəti cəlb edir.

Sinir sistemi xəstəliklərinin simptomları da olduqca əhəmiyyətlidir və tədris prosesində şagirdlərdə bu simptomlara rast gəlinərsə, uşaq mütləq müayinələrə cəlb olunmalıdır. Simptomlara aşağıdakılar daxil ola bilər:

- baş ölçüsündə artım və ya böyümənin olmaması;
- fəaliyyətdə, reflekslərdə və ya hərəkətlərdə dəyişikliklər;
- koordinasiyanın olmaması;
- şüur səviyyəsində və ya əhval-ruhiyyədə dəyişikliklər;
- əzələ sərtliyi, titrəmə və ya tutmalar;
- inkişaf mərhələlərində gecikmələr;
- əzələ zəifləməsi və nitqin pozulması;
- kiçikyaşlı uşaqlarda davamlı və ya şiddətli baş ağrıları, dəridə uyuşma hissi, görmə zəiflikləri və s (4).

Təbii ki, yuxarıda qeyd olunan bu simptomlar ümumi xarakterə malik olsa da, fərqli pozulmalarda fərqli simptomlar görülə bilər.

Mərkəzi sinir sistemi xəstəlikləri arasında sıx rast gəlinən və təhsilalanın pedaqoji fəaliyyətini sıradan çıxaran pozulmalara misal olaraq öncə beyin şişlərini misal göstərmək olar.

Tumor (beyin şişləri) uşaq xərcənginin ən çox yayılmış formasıdır. Təəssüf ki, beyin şişləri ən çox rast gəlinən və ən yüksək ölüm göstəricisinə malik pozulma kimi diqqəti çəkir. Təbii ki, beyin şişlərindən əziyyət çəkən uşaqlar əhəmiyyətli dərəcədə təhsildən kənar qalır və əksər hallarda həyatları təhlükə altında olur.

Autistik spektr pozulmasını və DDHS kimi problemləri də mərkəzi sinir sisteminin pozulmaları sırasına daxil edirlər. Bu kənarçıxmalarda hər nə qədər xəstəliyin səbəbləri ilə əlaqədar yekun rəy olmasa da tədqiqatların bir çoxu onların sinir sisteminin disfunksiyalarından qaynaqlandığı qənaətinə gəlir. Xüsusilə sinapsların fəaliyyətin pozulması və azlığının bu kimi problemlərin meydana çıxmasına gətirib çıxardığı vurğulanmaqdadır (1).

Bətdaxili dövrdə beynin inkişaf anomaliyasının mövcudluğu, ananın alkoqol, nikotin, kokain kimi zərərli maddələrdən istifadə etməsi, anemiya, hipotiroidizm əksikliyinə olmasa diqqət defisiti və hiperaktivliyə yol açır. Yarımçıq doğulma, hipoksik işemik ensefalopatiya, meningit, ensefalit nəticəsində də DDHS yaranır. Doğumdan sonrakı dövrdə virus meningiti, ensefalit, beyin travması, dəmir əksikliyi, tiroid disfunksiyası və epilepsiya da diqqət defisiti və hiperaktivlik problemini önləyir.

Məktəblilərdə sıx şəkildə aşkara çıxan və tədris prosesinə olduqca mənfi təsir göstərən pozulmalardan biri də epilepsiyadır. Qeyd etmək lazımdır ki, epileptik tutmaların bəziləri sinir sistemi mənşəli olmaya bilər, lakin böyük əksəriyyət uşaqlarda tutmaların məhz mərkəzi sinir sistemi əsaslı olduğu müəyyənləşdirilmişdir. Epilepsiya tutmaları baş beyin neyronlarının güclü, hiper-sinxron boşalmaları nəticəsində baş verir. Bu zaman şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin dəyişməsi və psixi pozulmalar fonunda baş beyində disfunksiyalar, hərəkət pozulmaları, qıcolmalar (üzdə və bədənin müxtəlif nahiyələrində), anomal sensor fəaliyyətlər müşahidə olunmaqdadır.

Epileptik tutmalarda əsas olan, xüsusilə məktəb yaşlı dövrdə epileptik status adı verilən və 30 dəqiqədən çox çəkən uzunmüddətli tutmalar daha çox tədqiq olunmalıdır. Çünki bu zaman tonik və klonik tutmalar bütün ətraflarda müşahidə olunur və şüurun tam və ya qismən itməsi izlənilir. Bu cür epileptik tutmalar zamanı sadəcə epileptik tutmadan əziyyət çəkən şagird

deyil, onun sinif yoldaşları da bu vəziyyətdən narahat olurlar. Uzunmüddətli tutmalar zamanı tibbi yardım və stasionar dəstək mütləqdir çünki 30 dəqiqədən çox çəkən epileptik tutmalar baş beyində patoloji dəyişmələrə gətirib çıxarır ki, bunun da nəticəsində əqli gerilik və sensor sfera problemləri özünü göstərə bilər.

Epilepsiya zamanı nitqin çətinləşməsi, huşun itirilməsi (bəzən saxlana da bilər), tüpürçək ifrazının artması, üz əzələlərində tonik və ya tonik-klonik qıcolmalar özünü göstərə bilər. Epileptik tutmalar əsasən 1-14 yaş arasında müşahidə olunur ki, bu da uşaqların təhsil həyatına, pedaqoji prosesə təsirsiz ötürür.

Mərkəzi sinir sisteminin sıx görülən xəstəliklərindən biri də serebral iflicdir ki, bu, həyatboyu davam edən, bədən funksiyalarının itirilməsi və əzələ distrofiyaları ilə müşahidə olunan, tam sağalma mümkün olmayan bir pozulmadır. Serebral iflic də uşağın normal pedaqoji prosesdə iştirakını əngəlləyən mürəkkəb xarakterli pozulma kimi özünü göstərir. Neyronların müxtəlif xarakterli və fərqli ocaqlara malik zədələnmələri nəticəsində inkişaf edən, motor (hərəkət), əqli və emosional sferada ləngimələrlə müşahidə olunan serebral iflic beyin, beyincik və beyin kötüyünün disfunksiyaları ilə xarakterizə olunur. Serebral iflici kəskinləşdirən digər bir problem isə bu xəstəlik zamanı duyğu orqanlarının və nitqin də sıradan çıxmasıdır ki, bu zaman uşaqlar əksər hallarda təhsilə davam edə bilmirlər. Serebral iflicin növündən asılı olaraq uşaqlarda mürəkkəblik dərəcəsi də dəyişir.

Son zamanlarda məktəb yaşlı uşaqlarda sıx görülməyə başlayan bir digər kənarçıxma isə tik xəstəliyi də adlanan Tourette (Turet) sindromudur ki, bu sindromdan əziyyət çəkən uşaqlar normal tədris prosesinə davam etməkdə çətinliklərlə üzləşirlər. Sinir sistemi əsaslı bu xəstəliyin 7-11 yaş arasında görülməsi isə pedaqoji prosesi daha da çətinləşdirir. Bu xəstəlik qeyri-iradi motor hərəkətlərdə və səsli əlamətlərlə müşahidə olunur. Turet sindromlu uşaqlarda bununla yanaşı, DDHS, obsessiv-kompulsiv pozulma, yuxu problemləri, öyrənmədə çətinliklər və s. də özünü göstərməkdədir. Turet sindromunun yaranmasına səbəb kimi neyrobioloji, neyrokimyəvi təsir və genetik ötürülmə əsas yerləri tutur (2).

Uşaqlarda rast gəlinən sinir sistemi xəstəliklərinə dağınıq (multi) sklerozu da aid etmək olar. Bu xəstəlik, əsasən, neyronların miyelin qatının zədələnməsi nəticəsində ortaya çıxır və əzələ zəifliyi, koordinasiya pozulması, sensor problemlər, depressiya, uyuşma, başgicəllənmə, sidiyini saxlaya bilməmə kimi simptomlarla özünü göstərir. Multisklerozdan əziyyət çəkən uşaqlar əksərən siniflərdə yanlış olaraq dərəcəli və oxuma qabiliyyəti aşağı uşaqlar kimi dəyərləndirilir ki, bu da onların vaxtında müayinə olunaraq dəstək almasına mane olur.

Problemin aktuallığı. Hazırda təhsil sisteminin qarşısında duran qlobal problemlərdən biri məhz atipik uşaqların da böyük qisminin təhsilə cəlb olunma məsələsidir. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqları müasir zamanda bütün imkanları səfərbər edərək təhsillə təmin etməyə çalışırlar. Lakin sadəcə xüsusi təhsil məktəblərində yox, ümumtəhsil məktəblərində də sağlamlıqla bağlı çoxsaylı problemlər meydana çıxmaqdadır. Ümumtəhsil məktəblərində əksər hallarda sinir sistemi və psixi inkişaf baxımından pozulmaları olan şagirdləri yanlış olaraq “çətin tərbiyə

olunan” şagird kateqoriyasına daxil edirlər ki, bu da onların vaxtında müayinə olunub dəstək alınmasına maneçilik törədir. Bu baxımdan məqalədə bəhs edilən sinir sistemi xəstəlikləri və onun simptomatikasının vaxtında aşkarlanması, mövcud kənarçıxmanın pedaqoji prosesə təsiri olduqca aktual bir məsələdir.

Problemin elmi yeniliyi. Sinir sistemi xəstəlikləri müəyyən səbəblərdən sıx rast gəlinən bir problem halına gəlmişdir və məqalənin elmi yeniliyi bu xəstəliklərin pedaqoji prosesə təsir fonunda araşdırılmasıdır. Məqalədə qeyd edilən problemlər xəstəlik kimi təzahür etdiyinə görə onun bilavasitə təhsilə təsiri aspektindən araşdırılması çox zəif həyata keçirilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Ümumtəhsil məktəblərində, eləcə də xüsusi və inklüziv təhsil müəssisəsində çalışan pedaqoqlar məqalədən bəhrələnərək öz siniflərindəki şagirdləri müşahidə edə və xəstəliyin vaxtında aşkarlanmasına yardım edə bilərlər. Sağlamlıq imkanını məhdudlaşdıran problemlər nə qədər erkən müəyyən edilərək, erkən müdaxilə təmin olunarsa, bir o qədər müsbət nəticə əldə etmək imkanları artmış olar.

Ədəbiyyat:

1. Louise Ward. Mərkəzi sinir sistemi xəstəlikləri: səbəbləri və növləri. <https://az.warbletoncouncil.org/enfermedades-del-sistema-nervioso-3818>
2. Məmmədova N.M., Əmrahova F.B., Əliyeva A.M. Südəmə yaşlı uşaqlarda mərkəzi sinir sisteminin patologiyalarının diaqnostikasında neyrosonografiyanın rolu. Azerbaijan journal of perinatology and pediatrics. Vol. 2 No. 2 (2017). DOI: <https://doi.org/10.28942/jpp.v2i2.48>
3. Rahimova N.C., Mammadbayli A.K., Gurbanova G.M. Neurogenetic approaches of perinatal hypoxic-ischemic affectionsof the central nervous system. National Journal of Neurology, No 17, July 22, 2020. DOI: <https://doi.org/10.28942/nj.v1i17.293>
4. Şirəliyeva R.K. Kliniki nevrologiya. II hissə.- Bakı-2009, -530 s.

E-mail: sheyvazli87@gmail.com

Rəyçilər: ped.ü.fəl.dok., dos. **S.R. Aslanova**

ped.ü.fəl.dok. **S.N. İsgəndərova**

Redaksiyaya daxil olub: 02.11.2022.